

УДК 725

*аспірант Тимовчак І. Ю.,
науковий керівник: професор, доктор архітектури Проскураков В. І.,
кафедра дизайну архітектурного середовища
Національного університету «Львівська політехніка»*

ЕТАПИ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ УКРАЇНИ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ

Анотація. Виокремлені основні історичні етапи розвитку української дипломатії та проведено аналіз архітектури дипломатичних представництв України від козацької доби до наших днів.

Ключові слова: дипломатичне представництво, резиденція, історична забудова, посольство, дипломатична місія.

Постановка проблеми. Основною формою встановлення та підтримання офіційних відносин між державами відповідно до норм міжнародного права і практики міжнародного співробітництва є дипломатичні відносини, покликані сприяти розвитку дружніх стосунків між державами, забезпечувати мир, дружбу та безпеку народів. Дипломатичне представництво – це особливого роду [державна установа](#), завданням якої є підтримка і розвиток офіційних стосунків з країною перебування, захист прав та інтересів своєї держави, її громадян і юридичних осіб. Дослідження історичних етапів розвитку архітектури українських дипломатичних представництв дозволить виявити основні концепції образних, стилістичних, об'ємно-просторових та планувальних рішень для проектування таких об'єктів за кордоном та підвищення статусу України в світі.

Обґрунтування актуальності. Для України роль і значення дипломатичних представництв на сучасному етапі є особливо актуальними у зв'язку з активізацією процесів європейської та євроатлантичної інтеграції. Тому огляд історичного досвіду проектування і будівництва таких об'єктів в Україні дозволяє проаналізувати об'ємно-просторові і планувальні рішення, визначити правила розміщення їх в структурі міста.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньополітична служба України має давні традиції, засновані, передусім, на дипломатичному досвіді *Київської Русі-Україні* кінця IX – середини XIII ст. Українська дипломатія бере початок із давньоруських часів. Першим документом, який засвідчує це, був договір, укладений у 840 р. з Візантією. На думку дослідника цього питання проф. А. Сахарова, після походу на Константинополь у 860 р. відбулось дипломатичне визнання Русі. Водночас, витоки української дипломатії є значно глибшими.

Відтак, її коріння слід шукати на стику візантійської і римської традицій, що лежать в основі усіх сучасних європейських держав. Давньоукраїнська держава підтримувала активні відносини з Візантією, Святим Престолом, Германською імперією, Польщею, Угорщиною, Францією, скандинавськими державами [8].

У добу *Галицько-Волинського князівства* дипломатія набула свого розквіту та впорядкування. Для ведення дипломатичних переговорів до чужоземних володарів висилалися спеціальні посольства, які інколи очолювали самі князі. Під час дипломатичних місій активно використовували бояр, купців, духовних осіб. Для посольств від іноземних дворів влаштовувались урочисті прийоми в княжому Києві або в столицях галицько-волинських князів – Володимирі та Галичі. Для них виступали співаки та музиканти, проводилися лицарські турніри. За часів Данила Галицького в дипломатії панувала властива західним королівським дворам латинська мова [4].

Після занепаду і розпаду Давньоукраїнської держави, реальний поступ української дипломатії став особливо помітним у *Козацьку добу* XV – XVIII ст.

Розпочавши своє формування у першій половині XVI ст., українське козацтво поступово перетворюється на носія національної державності. На початку XVII ст. Військо Запорізьке стає суб'єктом міжнародних зносин, впливовим військово-політичним фактором у Східній і Південно-Східній Європі. Важливу роль у формуванні тогочасної української дипломатії відігравали гетьманські резиденції в яких відбувалися офіційні і не офіційні прийоми зарубіжних послів, укладалися договори та вирішувалася питання війни і миру. Найбільш значущими українськими дипломатичними резиденціями того часу стали: Чигирин, Переяслав, Суботів, Батурин, Глухів та Козелець [5, с. 128].

Чигирин став столицею Війська Запорозького. Місто Чигирин (зараз – райцентр у Черкаській області), розташоване у поріччі Дніпра і Тясмину, протягом майже тридцяти років (з 1648 до 1675 рр.) грало провідну роль у тогочасній політичній історії. Там, у гетьманській столиці (спочатку Б.Хмельницького, а згодом – І.Виговського та П.Дорошенка) вирішувалась доля не тільки України, а подекуди і усієї Західної Європи (рис. 1) [3].

Рис.1. Реконструкція оборонних мурів резиденції в Чигирині [6].

Чигиринська резиденція (рис.1 а,б) мала вигляд замку-фортеці і виконувала і оборонну функцію. За свідченням мемуариста П. Алепського, Чигирин за Б.Хмельницького мав вражаючий вигляд, хоч вже тоді фортеця перебувала у досить занедбаному стані. «Малий замок» (цитадель фортеці) на Чигиринській горі був видний здалеку, ще на під'їздах до міста. Замок з «підзамчем» був просторою, високою і неприступною твердинею, оточеною болотами і ручаями. На його стінах стояли 16 гармат (переважно трофейних). До фортеці вела одна брама, Спаська, названа на честь найдавнішої міської церкви. У межах укріплень знаходились двори міщан та козаків, вїта та «городового отамана», козацьких полковників та замкових урядовців, грецьких митрополитів, (що перебували при гетьманському дворі) та генерального писаря. Там був і «заїзжий двір», де зупинялись посли, які прибували до гетьмана [3].

У 2006 – 2009 рр. історико архітектурний комплекс «Резиденція Богдана Хмельницького» в Чигирині був частково відновлений з руїн (рис. 2).

Рис.2. Відновлена Чигиринська резиденція сьогодні [9].

Укріплення *Суботова*, ще однієї резиденції Хмельницьких, та його околиць за місцем розташування розподілялись на три групи: 1.центральну – найбільшу, що складалась із двох нерівних частин: оборонних споруд замку (нині Замчище) та укріплень Іллінської церкви (1653 р.); 2. Вовчий шпиль – сигнально-спостережний пункт і укріплення для захисту південних меж маєтностей; 3. Тясмина – садиби-хутори на пагорбах островах (в залежності від рівня води в річці), що здійснювали додатковий контроль над Суботівським шляхом [3].

В окрему групу виділялись підземні споруди (в тому числі ходи). Центром Суботова був замок площею 2 га, природні переваги розташування якого підкріплені інженерними спорудами. Для будівництва обрали мис, оточений з півночі, сходу і заходу болотами та крутими схилами ярів. Найменш неприступною виглядала південна сторона, яку і укріпили штучними перекопами.

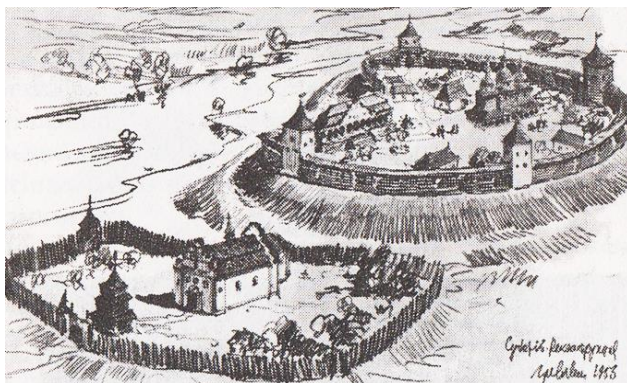

Рис.3.Реконструкція оборонних мурів Суботова [6] .

Суботів набув ролі другої резиденції, де гетьман приймав іноземних дипломатів «без протоколу», у домашній атмосфері. У 1653 р. там мав аудієнцію посол московського царя, піддячий Фомін. З Суботова було видано чимало гетьманських «універсалів» – законодавчих документів, що мали юридичну силу у межах Гетьманщини. У середині XVII ст. Суботів з хутора перетворився на сотенне містечко.

Хоча сьогодні у Суботові ніщо, крім Іллінської церкви (рис. 4, б.), не нагадує про колишню велич і значимість для України цього «улюбленого містечка» гетьмана, це невелике селище і досі привертає до себе увагу як місце, де колись не раз вирішувалась доля України.

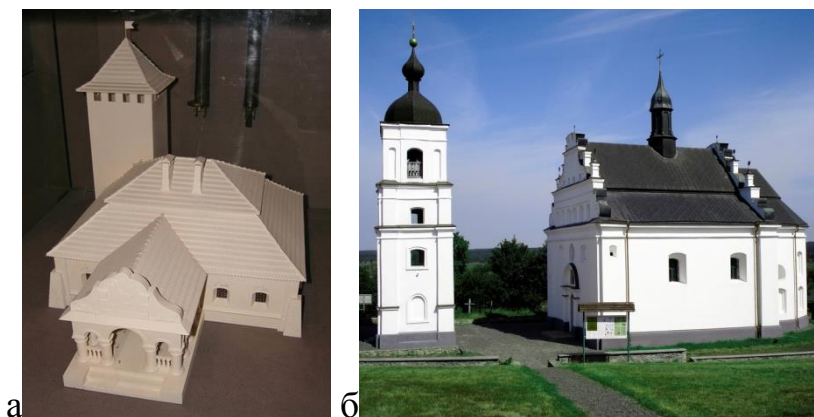

Рис. 4 а) макет будинку Б.Хмельницького в Суботові; б) Іллінська церква [9].

Батурин – резиденція гетьманів Івана Мазепи та Кирила Розумовського. У 1654 р., згідно тогочасного опису, Батуринську фортецю, розташовану над високим берегом Сейму, оточував рів та вал з гостроколом та шістьма баштами та трьома воротами: Сосницькими, Конотопськими та Ніжинськими [9]. У середині замку, на високому пагорбі, розташовувалась цитадель з брамою («Литовський замок» або «панський двір»), також укріплена ровом, валом з дубовими палями. Там у 1669–1708 рр. перебував гетьман і замкові урядовці. У цитаделі знаходились дерев'яна Миколаївська церква. Ще одна церква, Трійці,

розташовувалася поза межами цитаделі, у фортечному посаді. На межі XVII – XVIII ст. у цитаделі з'явилися муровані скарбниця, невеликий гетьманський будинок та два храми: Трійці та Миколи Чудотворця. Рештки будинку І.Мазепи у вигляді монументальної прямокутної споруди (20 x 60 м), знищеної пожежею [3].

Рис.5 Візуалізація території резиденції в Батурині [9].

За Івана Мазепи у 2-х км від міста, на *Гончарівці*, на високому мису, що виступав над Сеймом, споруджено нову резиденцію гетьмана. Там стояв цегляний палац з дерев'яною церквою, оточений розкішним садом та березовим гаєм (рис. 6) [3].

Рис.6 а) фасад палацу І.Мазепи на Гончарівці; б) план палацу [7].

Наступний етап практичного створення української дипломатичної служби та її апарату із своєю мережею дипломатично-консульських установ, діяльність яких регулювалася державними законами та нормативними документами Генерального секретарства міжнародних справ (згодом - Міністерства закордонних справ), почалося зі створення у листопаді 1917 р. *Української Народної Республіки (УНР)* на чолі із Михайлом Грушевським [8].

Упродовж 1918 р. в Києві мали свої дипломатичні, консульські та військові представництва 25-ти держав світу (країни Четвірного Союзу ([Німеччина](#), [Австро-Угорщина](#), Болгарія, [Туреччина](#)), Польща, Азербайджан, Грузія, Фінляндія, Кубань, Румунія та інші держави). [2, с. 127]. Відповідно й Українська

Держава започаткувала роботу своїх дипломатичних місій у Румунії, Болгарії (рис.7,в), Туреччині (рис.7,б), Азербайджані (рис.7,г), Німеччині (рис.7,а), Фінляндії, Швейцарії, Швеції (рис.7,д), (загалом до 10 держав) [8].

Визначено, що дипломатичні представництва розміщувалися в основному в історичній частині міст, зокрема у будівлях-пам'ятках архітектури. Серед них готелі, кам'яниці, приватні будинки (рис.7).

В результаті аналізу дипломатичних об'єктів України (1917 – 1920-х рр.) з точки зору архітектурно-історичного підходу виявлено три варіанти розміщення дипломатичних установ в історичній забудові:

- розміщення всього дипломатичного представництва або його частини в архітектурно-історичній будівлі або в пам'ятці архітектури;
- розміщення в історичній будівлі та сучасній прибудові;
- розміщення в історичному містобудівному комплексі будівель.

Рис.7. Дипломатичні представництва УНР у 1918 – 1920 рр. за кордоном: а) Берлін, Німеччина (пам'ятка архітектури); б) Стамбул, Туреччина (історична забудова); в) Софія, Болгарія (історична забудова); г) Баку, Азербайджан (будинок Мірзабекова, пам'ятка архітектури); д) Стокгольм, Швеція (готель «Гранд», історична забудова)[9].

Новий історичний етап у розвитку української дипломатії розпочався 16 липня 1990 р., коли Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Після прийняття історичного Акту про *незалежність України* 24 серпня 1991 р. перед Міністерством закордонних справ постали цілком нові завдання, пов'язані з визнанням України міжнародним співтовариством, встановленням дипломатичних відносин, створення ефективної мережі власних дипломатичних і консульських представництв, розбудовою повноцінних двосторонніх відносин з зарубіжними країнами, набуттям членства і утвердженням в провідних міжнародних організаціях [1, с. 270].

За перші роки незалежності Україну визнало понад 170 зарубіжних країн. Практично з усіма ними встановлені дипломатичні відносини та активно розвивається двостороннє співробітництво[8]. В Україні діють 102 представництва іноземних держав та міжнародних організацій.

Україна створила досить ефективну мережу власних дипломатичних і консульських представництв. Станом на вересень 2012 р. Україна має 87 посольств, 30 Генеральних консульств та 6 консульств за кордоном [9] (рис.8).

Рис.8. Сучасні дипломатичні представництва України за кордоном: а) Сан-Франциско, США (офісна будівля); б) Гданськ, Польща (приватний будинок, історична забудова)[9].

Висновки. Розвиток архітектури дипломатичних установ в Україні можна умовно розділити на п'ять історичних періодів:

- Перший період – Київська Русь-Україна кінця IX – середини XIII ст. Збереження тимчасового статусу дипломатичної місії виключно по відношенню до прикордонних країн і відповідно тимчасове перебування дипломатичних місій в різних за розмірами і капітальністю будівлях і спорудах, від військових таборів до релігійних та урядових комплексів.
- Другий період – Галицько-Волинське князівство XII – XIV ст. Формування дипломатичної місії на постійній основі в досить віддалених країнах за принципом важливості політичного та економічного положення.
- Третій період – Козацька доба XV – XVIII ст. Закріплення за дипломатичними місіями постійних дипломатичних резиденцій на територіях столичних міст.

- Четвертий період – Українська Народна Республіка (УНР) 1917 – 1920 рр. Практичне створення української дипломатичної служби та її апарату із своєю мережею дипломатично-консульських установ, діяльність яких регулювалася державними законами та нормативними документами.
- П'ятий період – Незалежна Україна 1990-ті рр. і до сьогодні. Розміщення дипломатичних місій в постійних резиденціях з екстериторіальний статусом на основі єдиних норм міжнародного права і відповідно до рівноправних відносин між суверенними країнами. За призначенням дипломатичні місії отримують статус відповідно до рівня двосторонніх дипломатичних відносин: посольство, постійне представництво, консульство.

Література

1. Тимовчак І.Ю. Генеза розвитку архітектури дипломатичних представництв України // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції Архітектура та екологія. - К.: НАУ, 2014. – С. 270-272.
2. Голобуцкий В. Дипломатическая история освободительной войны 1648 – 1654. – К., 1962.
3. Попельницька О. П'ять гетьманських резиденцій: Суботів, Чигирин, Батурин, Глухів, Козелець: інформація історичних джерел // Історико-географічні дослідження в Україні, 8. – К.: Зб. наук. праць, 2005. – С. 50-83.
4. Репецкий В. М. // Дипломатичне і консульське право: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 372 с.
5. Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001.
6. Ромінський. Є. В. Історія міст і сіл Укр. РСР. Черкас, область. К., 1972; Кілессо С. Чигирин – гетьм. столиця. «Київ, старовина», 1995, № 5.
7. Ленченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Пам'ятки України. – 2003. – № 3. – С. 19 – 33.
8. <http://mfa.gov.ua/ua/about-mfa/history>
9. <http://uk.wikipedia.org>

Аннотация. Выделены основные исторические этапы развития украинской дипломатии и проведен анализ архитектуры дипломатических представительств Украины от казацких времен до наших дней.

Ключевые слова: дипломатическое представительство, резиденция, историческая застройка, посольство, дипломатическая миссия.

Abstract. The author identifies the main historical stages of Ukrainian diplomacy and analyzes the architecture of diplomatic missions of Ukraine from the Cossack era to the present day.

Keywords: diplomatic representation, residence, historic buildings, embassy, diplomatic mission.